

Ниясалиева Б.А., Алтыкеева Н.Ж.

**ОКУУЧУЛАРДЫН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУ МЕНЕН СҮЙЛӨШҮҮ МАДАНИЯТЫН
ҮЙРӨТҮҮНҮН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ**

Ниясалиева Б.А., Алтыкеева Н.Ж.

**НЕКОТОРЫЕ СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ
КУЛЬТУРЕ РЕЧИ ЧЕРЕЗ ФОРМИРОВАНИЕ
КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

B.A. Niyasalieva, N.Zh. Altykeeva

**SOME WAYS OF TEACHING SPEECH
CULTURE THROUGH THE FORMATION
OF STUDENTS COMPETENCE**

УДК: 811.512.1543:81.373

Компетенттүүлүк – адамдын белгилүү бир кырдаалда (окуу, инсандык, кесиптик) билим, билгичтик жана ширдерүүлүк ыкмаларынын ар кандай элементтерин өз алдынча колдоно билүү жөндөмдүүлүгү. Өзөктүү компетенттүүлүктөр конкреттүү предметтин мазмунунда калыптанып, ишке ашырылган жана окуучунун социалдык тажрыйбасына негизделген билимдин натыйжалары болуп эсептелет. Өзөктүү компетенттүүлүктөр көп функциялуулугу менен айырмаланат. Кыргыз тили сабагындагы предметтик компетенттүүлүктөргө тилдик-коммуникативдик, кептик жана маданият таануучулук компетенцияларды кошууга болот. Бул макалада кыргыз тил сабактарында окуучулардын тилдик түшүнүктөрүн, көз караштарын, коммуникативдик мүнөздөгү билгичтиктерин, жалпы интеллектуалдуулугун, көндүмдөрүн, сүйлөө маданиятын арттыруу аркылуу предметтин олуттуу милдеттери турмушка ашырылып, башка предметтерди мыкты өздөштүрүүгө негиз түзүлөрү жана окуучунун тилди пайдалануу үчүн компетенттүүлүгүн камсыз кыла тургандыгы тууралуу кенири сөз болду.

Негизги сөздөр: окуучу, компетенттүүлүк, коммуникативдик, чечендик кеп, көндүм, экстралингвистика, лингвистика.

Компетентность – способность человека самостоятельно применять различные элементы знаний, умений и способов деятельности в определенной ситуации (учебной, личностной, профессиональной). Ключевые компетентности являются образовательными результатами, сформированными и реализованными в содержании конкретного предмета и основанными на социальном опыте учащегося. Ключевые компетенции отличаются многофункциональностью. К предметным компетенциям по кыргызскому языку можно отнести языково-коммуникативные, речевые и культурологические компетенции. В этой статье подчер-

кивается, что на уроках кыргызского языка развивая языковые понятия, мировоззрения, коммуникативные навыки, интеллект учащихся, можно осуществлять в жизнь основные задачи предмета, хорошо осваивать другие предметы и обеспечивать компетентность учащихся для использования языка.

Ключевые слова: ученик, компетентность, коммуникативность, риторическая речь, навыки, экстра-лингвистика, лингвистика.

Competence – the ability of a person to independently apply various elements of knowledge, skills and methods of activity in a certain situation (educational, personal, professional). Key competencies are educational outcomes formed and implemented in the content of a particular subject and based on the student's social experience. Key competencies are distinguished by their versatility. The subject competencies in the Kyrgyz language include linguistic and communicative, speech and cultural competencies. This article emphasizes that in the Kyrgyz language lessons, developing language concepts, worldviews, communication skills, and intelligence of students, it is possible to implement the main tasks of the subject, master other subjects well, and ensure the competence of students to use the language.

Key words: the apprentice, competence, communication, rhetorical speech, skills, extralinguistic, linguistics.

Коомдогу адам аң-сезиминин, илимдин өнүгүшү, элибиздин маданиятынын чыңдалышы тилге, сүйлөөгө байланыштуу. Ал эми лингво-стилистикалык изилдөөлөрдүн тексттик багытка байланыштуу өнүгүшүнө карай сүйлөөнүн, информация берүүнүн оозеки жана жазуу түрлөрүн мектепте, жогорку окуу жайларында мезгилдин талабына ылайык окутуу зарылчылыгы келип чыкты.

Ал эми, айрыкча, мектепте мугалим менен окуучунун коомдук ар кандай чөйрөдө сүйлөшүүсүнө,

андагы экстралингвистикалык, лингвистикалык жактан карым-катышын, тил аркылуу информация алмашуунун ыкмаларын, тилдин системалык каражаттарын сүйлөөдө колдоно билүүнүн закон ченемдүүлүгүнө ылайык окуп үйрөтүүгө өзгөчө көңүл бөлүндү. Ушундай максатты ишке ашыруу үчүн эң оболу тил менен сүйлөшүүнү айырмалап, аны пикир алышуунун кырдаалына, информация алмашууга, адам акылына, аң-сезимине, лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлорго байланыштуу кароо менен бирге, негизги максат сүйлөшүүнүн маданиятын көтөрүү болуп саналат [1, 234].

Чындыгында, биздин сүйлөшүүбүз тексттер аркылуу ишке ашарын эске алып, окуучулардын байланыштуу сүйлөөсүн, сүйлөшүү кеп ишмердүүлүгүн ар тараптан өнүктүрүүгө аракеттенебиз. Мектепте маалыматтык жана байланыш технологияларын окутууда окуучулар өзөктүү жана предметтик компетенттүүлүктөргө ээ болушат.

Компетенттүүлүк – (лат. ылайык келүү, шайкештик) – адамдын белгилүү бир кырдаалда (окуу, инсандык, кесиптик) билим, билгичтик жана ишмердүүлүк ыкмаларынын ар кандай элементтерин өз алдынча колдоно билүү жөндөмдүүлүгү.

Өзөктүү компетенттүүлүктөр – бул окуучу өздөштүрүп чыккан абактын мазмунунда чагылдырылат жана ал аркылуу келип чыккан билимдердин жыйынтыгы катары каралууга тийиш. Өзөктүү компетенттүүлүктөр көп функциялуулугу менен айырмаланат.

Адам тарабынан жеке инсандык жана кесиптик чөйрөдө (маалымат булактары, башка кишилер же кишилердин тобу, кишинин инсандык сапаттары жана жеке мүмкүнчүлүктөрү) колдонулган булактардын категориялары боюнча караганда, өзөктүү компетенттүүлүктөрдүн катарына төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот: маалыматтык компетенттүүлүк – ишмердүүлүктү пландоо жана аткаруу үчүн, жана далилдүү жыйынтыктарды чыгаруу үчүн маалыматтарды колдонууга болгон даярдык. Маалымат менен иштөө шыгын талап кылат. Мисалы: жетпеген маалыматты максаттуу издөө, өзүнчө фрагменттерди салыштыруу, анализдөө, гипотезаларды коюу ж.б.

Бул компетенттүүлүк аркылуу туура чепчидерди кабыл алууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүк бул адамдардын бири-бири менен тыгыз байланышта болуусун, бири-биринин көз караш, ой-пикирлерин эсепке алуусу, жеке ой-пикирлерди башка адамдардын ой-пикирине салыштырып кароону үйрөнүү, адамдардагы баалуу сапаттарды көрө билүү, эгер башкалар үчүн өзүнүн көз

карашы туура эмес болуп жаткан болсо, абдан зарыл учурда ал көз караштардан кайтууну шарттайт. Мындан сырткары адамдар менен пикир алышуунун натыйжасында өздөрүнө керектүү маалыматтарды ала алуу жана аларды практикада колдоно билүүгө болот.

Күнүмдүк турмушта болсун, же түрдүү кырдаалдарда оң жана терс натыйжаларды, карама-каршы ойлорду түшүнө билүү, ар түрдүү жагдайларда туура чечимдерди кабыл алууну билүү, керек учурда башка бирөөлөрдүн жардамы менен чечүү жолдорун табууну өздөштүрүүгө мүмкүндүк жаралат.

Компетенттүүлүктөрдүн калыптануу деңгээлин аныктоого негиз катары окуучунун өз алдынча иш-аракет кылуусунун деңгээли жана маселелерди чечүүдө колдонулган ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн татаалдыгы алынат.

Өзөктүү компетенттүүлүктөрдүн калыптанышын 3 деңгээлде кароого болот:

1) биринчи деңгээл (репродуктивдүү) окуучулардын үлгү (иш-аракетти аткарууга коюлган алгоритм) боюнча багыт алуу билгичтиги менен мүнөздөлөт;

2) экинчи деңгээл (продуктивдүү) түзүлүшү боюнча жөнөкөй ишмердүүлүктү аткаруу жана өздөштүрүлгөн ишмердүүлүк алгоритмин башка кырдаалдарда колдоно билүү жөндөмдүүлүгү менен мүнөздөлөт;

3) үчүнчү деңгээл (креативдүү) түзүлүшү боюнча татаал ишмердүүлүктү өз алдынча элементтерди кошуп аткаруу, ага негиз берүү жана байланыш технологияларын колдонуу жөндөмдүүлүктөрү менен мүнөздөлөт.

Кеп ишмердүүлүгүн атайын илим катары кеңири маселелерди өзүнө камтып, антикалык доордогу бул илимдин пайда болушунан, байыркы рим, грек ораторлорунун көз караштарын сүрөттөөдөн баштап, угармандардын көңүлүн канткенде ээлеп алуу тууралуу чечен-ораторлорго кеңеш жана практикалык сунуштарга чейин окута турган предмет иретинде санасак да болот. Кеп ишмердүүлүгү ошондой эле, мазмунсуз, жалган пафостогу, кызыксыз, супсак, маанисиз сөздөрдөн, ашыкча маалыматтардан арылуунун жолдорун, тигил же бул стилде жазганды, сүйлөгөндү да үйрөтөт [2, 26].

Кеп ишмердүүлүгүн (угуу, окуу, сүйлөө, жазуу) өзүнө камтыган бул иш-чаралар атайын предметтик компетенттүүлүктөр аркылуу жүзөгө ашырылат.

“Компетенттүүлүк” деген термин латын тилинен алынып, “дал келүү, туура келүү” дегенди туюндуруунун жогоруда белгиледик. Компетенттүү адам деген – бул түрдүү жагдай, кырдаалдарда жол таап кете

билген, турмуштук шарттарга ыкчам көнө билген, ошондой эле өзүнүн алган билимдерине таянып түрдүү ыкма, билгичтиктерге ээ болуу менен өз алдынча луулукка, жоопкерчиликтүүлүккө, жемиштүү ийгиликтерге жетишип, гүлдөп өнүккөн адам [3, 134]. Кыргыз тили боюнча компетенттүүлүк тил илими боюнча алган билимдеринин негизинде түрдүү кырдаалдарда сөз таап кете билген, кеби уккулуктуу, көркөм, так, сиңимдүү болууну талап кылат, мындан сырткары кепкорлук, сөзмөрлүк, куйма кулактык кирет.

Кыргыз тили сабагындагы предметтик компетенттүүлүктөр тилдик - коммуникативдик, кептик жана маданият таануучулук болуп бөлүнөт. Түйүндүү компетенттүүлүктөр маалымат берүүчү жана байланыштыруучу компетенттүүлүктөр менен ич ара байланышта ишке ашырылгандыгы логикага туура келет.

Түйүндүү компетенттүүлүктүн маалыматтык түрүндө билимдердин практика жүзүндө колдонулушу каралат. Маселен, окуучу кыргыз тили боюнча өздөштүргөн билимдерин кандай деңгээлде турмушта колдоно алары башкы орунга чыгат Кыргыз тилин окугандан кийин окуучуларда эне тилинде так, туура сүйлөй билүү, жаза билүү, эл алдына чыкканда орундуу, маңыздуу сүйлөй билүүсү, башка адмдар менен тил табышып сүйлөшө билүү, өз оюн толук айта билүү, ой жүгүртүүсүн кагазга түшүргөндө көркөм, так, даана бере алуусу, иш кагаздары менен туура иштей билүүсү, катасыз жазуу, оозеки речинде кеп-тип түрдүү стилдерин туура колдоно билүүсү зарыл. Бул көндүмдөрдү калыптандыруу жана аны практикада колдоно билүү абдан маанилүү. [4, 176].

Социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктө өздөштүргөн тил боюнча билимдерди турмушта колдоно билүү жагы каралат. Кыргыз тилин окутуу жатканда коммуникациянын (байланыш, карым-катыш) көндүмдөрү калыптангандай кылып окутуу натыйжалуу болот. Башкача айтканда. Ар бир сабакта балдарды пиуир алышууга үйрөтүү, бири-бирине туура мамиле жасаодо кептин маанилүүлүгүн түшүндүрүү, бири-бирин сыйлоодо кантип сүйлөшүү керектигин айтуу. Мамиле кылуунун негизи – пикир алышууда экендигин түшүндүрүү зарыл. Эң негизгиси сүйлөө маданиятын туюндуруу керек. Мисалы, улууларга кантип кайрылуу керек, ошол эле учурда кичүүлөргө кантип кайрылуу керектигин, сый мамиле-сылык сүйлөө менен байланыштуу экендигин үйрөтөбүз. Окутууда компетенттүүлүктөр аркылуу чечендик кепке үйрөтүүдө төмөнкүлөр эске алынды:

1) Кептик ой жүгүртүүчүлүк ишмердүүлүк тө-

мөнкү баскычтарда ишке ашышы керек: алдыга максат коюу, максатты ишке ашыруу үчүн план түзүү, түзүлгөн планды ишке ашыруу, ишке ашкан планды текшерүү;

2) Сүйлөөчүнүн жана аны угуучунун сүйлөөшүү учурунда кептериндеги тазалык;

3) Сүйлөө аркылуу ар бир адамдын ой жүгүртүүсүн, маданий деңгээлин билүүгө болот;

Тил боюнча алган билимдеринин негизинде тилдик эрежелерди сүйлөшүүдө пайдалануу.

Тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүккө ээ болуу менен эрежелери боюнча ээ болгон билимин, лингвистикалык маалыматтарын аналитикалык ой жүгүртүү менен кебинде пайдалана алат.

2. Тилдик бирдиктерди так ажырата алат, аларды толук түшүнөт.

3. Тилдик бирдиктерди ажыра алат жана топтоштурат

4. Тилдик бирдиктерди түзүлүшү, мааниси, өзгөчөлүктөрү боюнча топтоштурат.

5. Оозеки жана жазуу кебинин ортосундагы айырмачылыктарды түшүнө билет

6. Орфографиялык жана пунктуациялык көндүмдөрүн кебинде практикалайт.

7. Сүйлөшүү тилдик нормага карай ишке ашышы зарыл, муну менен катар окуучулар кебин макал-лакап, учкул сөздөр менен байытат.

Кептик компетенттүүлүккө ээ болуу бул:

1) окуучу пикир алышууда алган билимдерин кеңири колдонуу, пикир алышуу жөндөмдөрүн арттыруу;

2) карым-катнаштын, сүйлөшүүнүн жүрүшүндө өзү колдонуп жаткан кептин маңызын түшүнүүсү;

3) өз кебиндеги бир нече маалыматтардын чындык менен дал келүүсүн баамдоо,

4) түрдүү тексттерди бири-биринен айырмалай алат,

5) тексттерди түзүүдө адабий тилдин нормаларын колдоно билет,

6) бир тексттен экинчи тестти түзө билет. Аларды түрдүү стилде өзгөртө алат. [5.221]

Маданий компетенттүүлүгүнө ээ болуу:

1) Окуучу пикир алышууга катышканда тилдеги маданий баалуулуктарды эске алуусу зарыл,

2) Жүрүм-турум нормаларды да эске алуусу керек,

3) Тил-бир элдин маданий мурасы экендигин түшүнө билүүсү

4) чечендик кепке, ораторлук өнөргө ээ болуусу

Ошондой эле, коммуникативдик-ишмердүүлүк мамиле интерактивдүү окутуу аркылуу окуучуларды тынымсыз кептик карым-катнашка, баарлашууга тартууну туюндурат. Окуучу окуучу менен, окуучу мугалим менен мамиле түзүүнү үйрөнүү аркылуу коомго, дүйнөгө көз карашы калыптанат. Бул боюнча системалуу билимге ээ болот жана жекече өнүгүүсүн (траекториясын) камсыз кылат. Сунуш кылынган методдордун негизинде окуучулардын предметтик жана түйүндүү компетенттүүлүгүн калыптандырууну камсыз кылуучу жана окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнө жатат.

Интерактивдүү окутуу методу бардык билим берүү чөйрөсү сыяктуу көп жактуу коммуникативдүүлүк, жагымдуу психологиялык кырдаал, окуу мейкиндигин атайын уюштуруу, ошондой эле түздөн-түз колдонулуучу методдор менен коштолот. Эне тилин окутууда чечендик кепке (риторикага) үйрөтүү үчүн окуучуларга тынымсыз кеп өстүрүү жаатында иш жүргүзүү керек. Тексттерди жаттатуу, диалогдорду окутуу, сахнаштырып сабак өтүү, көркөм окутуу, дилбаян, эссе жаздыруу, бири-бири менен баарлаштыруу, окуган тексттердин түшүндүрмөсүн айттыруу менен негизги компетенттүүлүккө ээ кылууга мүмкүнчүлүк түзсө болот. [6, 244].

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз тил сабактарында окуучулардын тилдик түшүнүктөрүн, көз караштарын, коммуникативдик мүнөздөгү билгичтиктерин, жалпы интеллектуалдуулугун, көндүмдөрүн арттыруу аркылуу предметтин олуттуу милдеттери турмушка ашырылып, башка предметтерди мыкты өздөштүрүүгө негиз түзүлөт жана окуучунун тилди пайдалануу үчүн компетенттүүлүгүн камсыз кылат.

Адабияттар:

1. Гапарова Ч. Кыргыз тилиндеги сүйлөө кебинин лексикасы. - Ош, 2008.
2. Давлетов С. Байланыштуу речь. / Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. - Бишкек, 2001.
3. Дүйшеев Ж. Сүйлөө маданиятынын көркөм булактарын изилдөө жана колдонуу. - 2 Китеп. - Бишкек, 2013.
4. Жусупакматов Л., Жусупакматова Н. Байланыштуу кепти окутуунун айрым маселелери. - Ош, 2014.
5. Мусаева В.И. Сүйлөшүү маданияты аркылуу чечендик кепке үйрөтүүнүн методикасы. (5-11-класстар). – Бишкек, 2012.
6. Рысбаев С. Окуучунун сүйлөө жана жазуу ишмердиги. Бишкек, 2014
7. Чыманов Ж. Байланыштуу кепти окутуунун теориялык негиздери. - Каракол, 2011.
8. Эшиев М. Окуучулардын байланыштуу кепин өстүрүүнүн айрым жолдору (VI-VII класстар). - Бишкек, 2005.